

חוייתם של אבות בסכסוכי גירושין בעצמות גבוהה מול שירותי הרווחה בני ביילי ורונית דרור

מטרתו של מאמר זה היא להשמיע את קולם של אבות בסכסוכי גירושין בעצמות גבוהה על רקע חוייתם הנובעת מהטיה מגדרית מצד אנשי מקצוע המתערבים בעניינם בסמכות החוק, ובעיקר עובדים סוציאליים בשירותי הרווחה. מדובר בחוויה שהמודעות אליה הולכת וגוברת בתוך שירותי הרווחה ובעולם המערבי, אם כי היא טרם נחקרה בישראל. במרכז המאמר מתוארים ארבעה מקרים של אבות שהסכימו לחשוף את סיפורם האישי על הליך ההתערבות של מערכת הרווחה בסכסוך הגירושין עם אם ילדיהם. המקרים במאמר מוצגים בשיטה האיכותנית של הצגת מספר מקרים (multiple case study), המתאימה לתיאור ראשוני של תופעות חברתיות בלתי מוכרות ולהנעה של מחקר מעמיק ושיטתי יותר. ניתוח תמתי של המקרים העלה שלוש תמות מרכזיות המתארות סוגיות מרכזיות במפגש של אותם אבות עם אנשי מקצוע: (א) מנעד של רגשות קשים שעלו במפגשים עם שירותי הרווחה; (ב) תחושת האבות בנוגע להטיה בקביעתם של זמני שהות מועדפים לאם; (ג) הקושי של אנשי מקצוע לעמת

* ד"ר בני ביילי, החוג לקרימינולוגיה, האקדמית גליל מערבי.
דואר אלקטרוני: bennyb@wgalil.ac.il
ד"ר רונית דרור, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה והמכללה האקדמית ספיר,
שדרות.
דואר אלקטרוני: ronitsd@netvision.net.il

נשים עם התנהגותן האלימה כלפי האב או כלפי הילדים. הסברים תאורטיים על הקושי להכיר במצוקתם של אבות בסכסוכי גירושין כלקוחות של שירותי הרווחה, ומחשבות על קידום התערבויות מושכלות, מותאמות ומאוזנות יותר עם, מוצגים בחלקי הדיון ובהשלכות המעשיות.

מילות מפתח: סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה, עובדים סוציאליים בצל החוק, הטיה מגדרית, אלימות בין בני זוג, גבריות, אבהות

מאמר זה משמיע את קולם של ארבעה אבות המתארים חוויה של הטיה מגדרית מצד אנשי מקצוע המתערבים בסמכות החוק בסכסוך גירושין בעצימות גבוהה עם אם ילדיהם. גירושין בעצימות גבוהה (high conflict divorce) נחשבים לסכסוכי גירושין טעונים ביותר מבחינה רגשית בין הורים בעלי יכולות נמוכות של תקשורת ומובחנות. אוכלוסייה זו מוערכת בכ־15% מסך הזוגות המתגרשים בארצות הברית (Sullivan, 2008), אך היקפיה בישראל טרם נמדדו. גירושין אלו מתאפיינים בכרוניקה של תגובתיות השלכתית, האשמות, הכפשות והשמצות הדדיות על פני תקופה ממושכת יחסית ובהשלכות שליליות על היחסים על כל אחד מן ההורים, ובעיקר על הילדים (S. R. Anderson, S. A. Anderson, Palmer, Mutchler, & Baker, 2010). המאבקים סביב הילדים נוגעים לרוב לסוגיות של משמורת, לקיומם ולמשכנם של זמני השעות ולשאר החלטות הנוגעות לחיי הילדים, ששני ההורים זכאים להכריע בהן אך מתקשים לשתף ביניהם פעולה.

המקרים המתוארים מתייחסים בעיקר למפגשים עם עובדים סוציאליים (להלן עו"סים) בתפקידים שונים – עו"סים לסדרי דין, עו"סים לחוק נוער, עו"סים במרכזים למניעת אלימות במשפחה, במרכזי קשר וביחידות הסיוע לבתי המשפט. עו"סים אלו פועלים במרחבים של סכסוך קשה ונדרשים להחליט החלטות ולהמליץ המלצות מתוך ראיית טובתם של קטינים (תלונות על אי־כשירות ומסוכנות, סוגיות של מסוגלות הורית ועוד), וכן לאבחן ולמנוע מצבי סיכון בין ההורים ומצד הורים כלפי ילדים.

מטרתו של מאמר זה היא להעלות את מודעותם של קובעי המדיניות ואנשי המקצוע הנדרשים להתערב באופן רשמי בסכסוכים אלו – בעיקר עו"סים, אך גם שופטים, פרקליטים, שוטרים, מומחים לבתי המשפט, אנשי חינוך ושירותי הבריאות – לחוויית המצוקה ולתחושת ההדרה שאבות רבים חווים מול המערכות הממסדיות. הכרה בחוויה זו, סובייקטיבית ככל שתהיה, חשובה ולו כדי לעורר את אנשי המקצוע לשאלה חשובה – האם וכיצד נותרים הגברים בכלל והאבות בפרט אוכלוסיות בלתי מובנות ובלתי נגישות של פונים בקרב שירותי הרווחה (Baum, 2015).

חוויה זו של האבות בכל הנוגע לאפליה מגדרית מצד רשויות הרווחה מוכרת במדינות רבות ואף זכתה לתשומת לב מחקרית גם באירופה וגם בצפון אמריקה

(Amato, 2018; Baum, 2015; Brewsaugh, Masyn, & Salloum, 2018). בשיח הציבורי החוויה זוכה לסיקור מועט במדיה המרכזית, ועיקר הדיון בה מתחולל ברשתות החברתיות, באתרים ובפורומים של ארגונים אזרחיים (ראו לדוגמה, Fathers for Justice באנגליה, Fathers4kids בארצות הברית, Pappa-Barn בשבדיה). בישראל טרם זכתה התופעה להתייחסות במחקר, ושיעורם הכולל של אבות במצבים אלו אינו ברור עקב העדר מיפוי שיטתי של מציאות זו. על סמך ספרות ממקומות אחרים בעולם ודיווחים מן הנעשה בשטח ומן המדיה החברתית ייתכן שמדובר בתופעה של אלפי אבות ועשרות אלפי ילדים, ובוודאי בהיבט הרחב של אבות במצוקה משפחתית, הזקוקים לעזרת שירותי הרווחה אך חשים כלקוחות משניים ומודרים. בחירת החוקרים להציג את דברי האבות כפי שהובאו מפייהם נובעת מן החשיבות שבהשמעת קול ער וקיים בשיח החברתי בישראל ומן התקווה כי קול זה יעורר דיון מקצועי ומחקרי שיטתי יותר.

לאור הטענות הרגשיות של המרואיינים בחייהם המשפחתיים בזמן הצגת הדברים, ולאור מגבלות החוקרים לאמת את כלל טיעוניהם, יש להיזהר בקבלת הדברים כפשוטם. בהבעת ראוי לזכור כי בפני אנשי מקצוע המתערבים בסכסוכים קשים במרחב המשפחתי, ועו"סים בפרט, מועלות תדיר טענות על סיכונים אפשריים, וטענות אלו מוליכות דילמות מדאיגות הנושאות אחריות כבדה. בסכסוכים אלו רווחות הטענות של "מילה כנגד מילה" ללא ראיות חותכות, המייצרות את הנטייה של אנשי מקצוע להגיש המלצות זהירות ושמרניות (בר-אלי, בר-מוחא ופרנקל, 2004). משמעותן של המלצות אלו היא לא אחת להעדיף פגיעה בזכויות (הפניית האב למרכז קשר ללא צורך – "טעות בטא") על פני שגיאה בהערכת חסר של סיכון פוטנציאלי (הותרת ילד במשמורת של הורה פוגעני או אלימות כלפי האישה – "טעות אלפא").

נוסף על כך, ידוע כי לצד טענתם המושמעת של האבות קיימות גם עמדות אחרות בשיח הציבורי בסוגיות אלו, בייחוד מצד מי שרואים במשפחה בכלל ובדיני המשפחה בפרט זירות שהפלו נשים לרעה באופן מסורתי ומובנה ועדיין מחייבות תיקונים מאזנים לטובתן (לדוגמה הקר, 2016; הקר והלפרין-קדרי, 2013; רגן-ברזילי ויוסרי, 2016; Bogoch & Halperin-Kaddari, 2006). יתרה מכך, השינויים שחלו בשנים האחרונות בישראל בכל הנוגע לעקרונות לקביעת מזונות (ראו דו"ח הוועדה לבחינת נושא מזונות הילדים בישראל, 2012; ירון, 2017) והאחריות ההורית בגירושין (ראו דו"ח הוועדה הציבורית לנושא אחריות הורית בגירושין, 2011) מלמדים כי הדיון הציבורי והמדיניות באשר לזכויות ולחובות הורים בישראל אינם סטטיים ואינם אדישים לשינויי הזמן בהקשר של תפקידים מגדריים במשפחה, וגם לא לטענות של אבות מסוימים לאפליה מגדרית בנושאים אלו. באשר לסכסוכי גירושין, החוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה משנת 2014, המנחה לפנות ליישוב סכסוך בגישור כתנאי מקדים לזכות להגשת תביעה משפטית, מלמד על רצון המחוקק לייצר ערוצים המפחיתים את העוצמות של סכסוכי הגירושין (החוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה, 2014).

סקירת הספרות מתמקדת בשלושה היבטים רלוונטיים למפגש בין האבות לבין העו"סים ברווחה: (א) החינוך לגבריות והקושי של גברים לפנות לעזרה; (ב) אבות כפונים לשירותי הרווחה (ג) הבנית סוגיית האלימות במשפחה כבעיה גברית, המחריפה את החשדנות כלפי אבות בסכסוכים עוינים.

החינוך לגבריות, גברים במשבר ונטייה לבקש עזרה

החינוך לגבריות הגמונית, הרווח גם בישראל (בוקובה, 2017), מושתת בווריאציות שונות על תכונות כמו עצמאות, תחרותיות, רציונליות, חוסן נפשי ותוקפנות (Kimmel & Messner, 1998; Whitehead & Barrett, 2001). אף שמכלול זה אינו ממצה וכל רכיב בו מתקיים בחיי גברים באופן שאינו אחיד וחד־ממדי, תכונות אלו מהוות את המסגרת הרווחת לחינוך לגבריות הגמונית, המקשה על גברים – בנים, נערים ובוגרים – לבקש עזרה ולחשוף פגיעות במצבי משבר ומצוקה. מחקר שבחן את תפיסתם של גברים אמריקנים מתרבויות שונות – גברים לבנים, אפרו־אמריקנים, לאטינואים ואסיאתים – בנוגע לפנייה לעזרה נפשית, מצא אחדות מובהקת בתפיסה הסטיגמטית של גברים מכלל התרבויות לצעד כזה, לצד גוונים שונים ומינוריים יותר שנמצאו ביניהן (Vogel, Heimerdinger-Edwards, Hammer, & Hubbard, 2011). בראייה ביקורתית, החינוך לגבריות הגמונית נתפס כדכאני משום שהוא יוצר רף כפייתי להישגיות ולהצלחה, שלרוב אינו מציאותי וגובה מגברים מחיר רגשי וגופני יקר (Elliott, 2016). מציאות זו היא חלק מן ההסבר לשכיחות הגבוהה של דיכאון גלוי וסמוי בקרב גברים, המתועל בין היתר לנטייה להסתכן ולנטייה לאלימות ולהתמכרויות שונות (כולל לעבודה או לספורט אתגרי), המאלחשים את המצוקה הנפשית (ריל, 1999; Rabinowitz, 2006). מכך נובע שאבות במצוקה מצויים בעמדה מגדרית אישית וחברתית המגבילה את סיכוייהם לפנות לעזרה לעומת אימהות, שחינוכן המגדרי כולל את הלגיטימציה לפנות לעזרה ולגייס אמפתיה למצוקתן (Amato, 2018; Vogel, Wester, Hammer, & Downing-Matibag, 2014).

שירותי הרווחה לגברים: עמדות המטפלים וחויית המטופלים

למעלה מ־30 שנות מחקר מצביעות על כך שמעבר לחינוך לגבריות ולסטיגמה השלילית בקרב גברים רבים בנוגע לפנייה לעזרה, גברים הם אוכלוסיית פונים משנית ושולית בשירותי הרווחה, ועמדותיהם של אנשי טיפול כלפיהם הן לרוב שליליות וחשדניות (Baum, 2015; Clapton, 2009). מציאות זו, שהשתנתה מעט מאז החלה להיחקר, היא משוכה נוספת בפני יכולתם של גברים ואבות לחוש נוח לפנות אל שירותי הרווחה ולבקש עזרה בשעת מצוקה (Amato, 2018).

מקצועות העזרה, ובייחוד עבודה סוציאלית, ידועים כמרחבים מקצועיים בעלי דומיננטיות נשית הן במין המטפלים והן באוכלוסיית המטופלים (פלד וקרמר-נבו, 2012). בהתאם לכך, הידע, המיומנויות ואופי תכניות ההתערבויות מותאמים יותר לנשים ולאמהות מאשר לגברים ולאבות (Baum, 2017; Shafer & Bellamy, 2016). פערים אלו בהבנה וביחס של מקצועות העזרה לגברים ולנשים נעוצים כבר בהכשרה המקצועית, ובייחוד בהכשרה של העבודה הסוציאלית שהיא הפרופסיה המרכזית בשירותים החברתיים. מחקרים על ספרי הלימוד, על הידע ועל התכנים המועברים על גבריות ואבהות חשפו דלות ניכרת בהשוואה לידוע ולנלמד על סוגיות בחייהן של נשים ואמהות (Clapton, 2009). במקומות המעטים שגבריות או אבהות נכללו בחומר הנלמד, ההתייחסויות היו לרוב שליליות ודמוניות ונגעו בעיקר לאלימות של גברים כלפי נשים וילדים, לחוסר אחריותם ההורית או לחוסר הרלוונטיות שלהם לעצם ההתערבות (Brewsaugh & Strozier, 2016).

תחת מגמות הכשרה אלו אין פלא שקיימת הטיה שלילית בעמדות של אנשי הרווחה כלפי גברים ואבות. מחקר על עמדות מטפלים בשירותים להגנת הילד בארצות הברית מצא כי עובדים משני המינים הפגינו עמדות חיוביות כלפי אימהות, אך יחסם כלפי האבות התאפיין בעמדות עוינות יותר (Brewsaugh et al., 2018). מחקר שנעשה בישראל ובחן את עמדותיהם ואת יחסם של עו"סים לחוק נוער כלפי אימהות וכלפי אבות דרך השוואת תיאורו של כל הורה בתסקירים לבתי משפט, מצא פער מהותי ברמת ההתייחסות, בתשומת הלב ובציפיות שהיו לעו"סים מאימהות לעומת ציפיותיהם מן האבות. נוסף על כך, החוקרות הראו כי התפיסה של אבות כהורים פחות משמעותיים עולה בקנה אחד עם שיפוטיות היתר של העו"סים כלפי האימהות ותפקודן ההורי, שלא הלמה את הציפייה החברתית למחויבות אימהית טוטלית וחיובית (Davidson-Arad, Peled, & Leichtentritt, 2008). ניתוח זה מצביע על הטיות לא מקצועיות שחווים שני המינים עקב חשיבה קונפורמיסטית של אנשי מקצוע באשר לתפקידי מגדר, המתקיימים כיום בפועל באופן משולב יותר מבעבר, בקהילות מודרניות ואף בקהילות מסורתיות. פער היחס לכל מין משתקף גם באופי השירותים ובאופי המדיניות הממסדית. שירותי טיפול בגברים הם בעיקר שירותי ענישה (כמו שירות מבחן) או תכניות המתמקדות בסיכונים התנהגותיים (כמו קבוצות לשליטה בכעסים במרכזים למניעת אלימות). לעומתם, שירותים לנשים מתאפיינים בגוון טיפולי, רך ואמפתי יותר ומכוונים להעצמה ולמניעת סיכונים (כמו מרכזים לטיפול במשפחה). בכל הנוגע לשירותים למשפחה ולהורות שנועדו לשני ההורים, הטענה הרווחת היא כי תוכני ההתערבות מותאמים יותר לנשים ופחות לפסיכולוגיה ולפרקטיקות החיים של גברים בכלל ושל גברים במצוקה בפרט (Baum, 2017; Panter-Brick, Burgess, Eggerman, McAllister, Pruett, & Leckman, 2014).

ההבניה של תופעת האלימות במשפחה כבעיה גברית

אלימות במשפחה נחשבת בעולם המערבי כבעיה חברתית רווחת ותמורה זה ארבעה עשורים בשל אקטיביזם פמיניסטי של נשים וגברים בצפון אמריקה ובאירופה. בישראל הוקמו שירותי הסיוע הראשונים לנשים נפגעות אלימות כבר בשנות ה-70 בזכות פעולותיהם של יחידים, ארגוני נשים וחברות כנסת (פרידמן, 1991). ברוח זו עוצבו השירותים על-פי הפרדיגמה הפמיניסטית והותאמו לשני סוגים של לקוחות מובחנים – נשים קורבנות וגברים אלימים (הרמל ונחשון-גליק, 2002). ואולם, מחקר מצטבר של עשרות שנים מצביע באופן עקיב על כך שאלימות החדית – ששני הצדדים תוקפים בה זה את זה מבחינה רגשית, מילולית ופיזית – היא הדפוס הרווח ביותר, ושיעורי התקיפה דומים בקרב שני המינים (Langhinrichsen, Bates, Graham-Kevan, & Archer, 2014; Rohling, Selwyn, & Rohling, 2012; Straus, 2008). הדפוס השני הרווח ביותר הוא אלימות מצד גבר בלבד (man-only), ולאחריו מצד האישה בלבד (woman-only) (Straus, 2015). היחס בין דינמיקות אלו של אלימות אושש בישראל במדגם של 1,046 סטודנטים יהודים וערבים בצפון הארץ (ביילי, 2019) ועלה גם מבדיקת היחס בין תלונות של נשים וגברים למשטרה על אלימות בין בני זוג (1:3 בהתאמה) (משטרת ישראל, 2019). עם זאת, מפת השירותים נותרה כשהייתה על אף המחקר, והיא עדיין מציעה טיפול לנשים נפגעות ולגברים פוגעים בלבד (צבע, 2015).

למבט הדיכוטומי על גברים כאלימים ועל נשים כקורבנות יש השלכות לא רק על עיצוב אופיים של השירותים הניתנים להם, אלא גם על תפיסת התופעה בעיני הציבור, ובכלל זה אנשי המקצוע (איזיקוביץ', וינשטוק וביילי, 2015). תחת כנפיו של חבורת זה, בין תוכני ההכשרה האקדמית לבין האידיאולוגיה הפמיניסטית באשר לסכסוכים זוגיים, מגיעים העו"סים לתפקידם כשהם מכוונים לזהות סיכון לאלימות מצד גברים ולהתעלם מהיתכנות של אלימות נשית או כל סיכון פוגעני אחר מצדן, על כל המשתמע מכך בהמלצותיהם. במצבים אלו אבות משלמים מחיר כבד ומגוון, ובעיקר – ההגבלות המושתות על היחסים עם ילדיהם פוגעות בחסות החוק בזכותם הטבעית לגדל אותם ולשמור עמם על קשר רציף ומשמעותי (מזא"ה, 2017; שיפמן, 1995).

שיטה

מאמר זה מציג ארבעה סיפורי מקרה על-פי הגישה האיכותנית של הצגת מקרים מן השדה (Qualitative Case Study Methodology), הנחשבת יעילה להארת תופעות פחות מוכרות ולקריאה למחקרי גישוש נוספים על מנת להעמיק בהבנת מאפייניהן ומורכבותן (Hancock & Algozzine, 2016). הצגת מספר מקרים (multiple case study) מאפשרת לחשוף דמיון בממצאים בין מקרה למקרה ולזהות תמות וקטגוריות משמעות כלליות של תופעה מבעד למסגרת של כל מקרה (Yin, 2003). השאלה שהובילה את החוקרים הייתה אם ניתן לזהות ממדים מרכזיים דומים במפגשים השונים של ארבעת האבות

עם שירותי הרווחה הרלוונטיים. על אף גיוון הנסיבות הייחודי של כל מקרה, התמות שבחרנו להציג היו התמות שבלטו וחזרו בארבעת המקרים.

האבות האלה היו ארבעה מבין עשרות הגברים שפנו בשנת 2016 לעמותת "לצדכם", המעניקה ייעוץ ותמיכה רגשית לגברים במצבי מצוקה שונים, ונענו להצעת הכותבים להעלות את סיפורם על הכתב לטובת מאמר זה. עמותת "לצדכם" הוקמה בשנת 2015 על-ידי עו"סים בעלי ניסיון קליני רב-שנים בשדה, שזיהו את המחסור הקיים בישראל בשירותי תמיכה וטיפול המותאמים לגברים נפגעים. מטרת העמותה היא לסייע לגברים נפגעי אלימות פיזית ומינית, וכן לאבות בסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה הזקוקים לשירותי ייעוץ, לתיווך ולסנגור מול שירותי הרווחה ומערכות אכיפת החוק והמשפט. משהחלט להציג במאמר מגוון מקרים, פנינו לאבות שונים בהצעה לחשוף את סיפורם האישי. ארבעת האבות שנבחרו ענו על כל ארבעת התבחינים האלה: (א) האב מצוי בסכסוך זוגי-הורי בעצימות גבוהה (ב) קיימת יכולת לעגן את טענות האב במקורות נוספים, פרט לדיווח העצמי (פרוטוקולים של בתי משפט, תסקירי רווחה, תכתובת משטרה) (ג) המקרה עשיר הן בתוכן הסכסוך, הן ביחסים עם האם והן מבחינת מעורבותם של אנשי הרווחה (information rich cases) (ד) נכונות האב לחשוף את סיפורו האישי.

ארבעת האבות שנבחרו היו בעלי תואר ראשון, עובדים למחייתם, בעלי יכולות תפקוד ממוצעות ומעלה, שאינם מזכירים במאפייניהם אוכלוסיות רווחה טיפוסיות מרקע של עוני או עבר פסיכיאטרי, התמכרותי או פלילי. השמות שניתנו לאבות הם בדויים: אוהד, בן 38, יום עצמאי בתחום מערכות מידע, רווק ואב לילדה; רו, בן 40, איש מחשבים, גרוש ואב לילדה; משה, בן 53, עובד שכיר, גרוש ואב לחמישה; אבנר, בן 48, נשוי ואב לארבעה, עובד כשכיר בתפקיד איש טכנולוגיה בחברה.

החוקרים וידאו עם האבות כי מטרת הפנייה אליהם ברורה להם והבהירו את חובתם לשמור על חסיונם ואת זכותם לסרב להזמנת הכותבים או לחזור בהם מהסכמתם לשתף בסיפורם האישי גם אם ניתנה בתחילה. אחד משני הכותבים של מאמר זה, שהיו בעבר מטפלים בעמותת "לצדכם", ערך ריאיון פתוח עם כל אחד מן האבות. כל ריאיון נמשך 45 דקות עד שעה, והאבות נתבקשו לתאר בו באופן פתוח את עיקרי השתלשלות הקונפליקט והמפגש עם שירותי הרווחה בעניינם. הטקסטים שנתחו לקוחים מראיונות שהוקלטו ותומללו.

הראיונות נותחו ניתוח תמתי של זיהוי יחידות משמעות - קטגוריות/תמות - העולות במקרים בעלי מבנה דומה ותוכן פנימי משתנה (Braun & Clarke, 2006). בעת הניתוח עבד כל חוקר לבדו, ואחר כך נערך דיון משווה בין שני החוקרים על התמות שעלו בניתוח של כל אחד מהם. כך נבחרו שלוש תמות שבנוגע אליהן הגיעו הכותבים להסכמה כי הן משקפות סוגיות מרכזיות ומשמעותיות בחוויה של האבות המראיינים מול שירותי הרווחה. תיאורי המקרים במלואם והתמות המנותחות הוצגו לבסוף בפני עמיתים לקבלת משוב (Krefting, 1991).

בחירתנו העקרונית הייתה להתייחס לניתוח המקרים המתוארים כרשומון של מציאות מתוך הכרה ביחסיותה של האמת ובמבט האדם החווה אותה (Stake, 1995). עם זאת, מתוך הכרה בחלקיות של דיווח חד-צדדי ובניסיון להגדיל ככל האפשר את אמינותם של דיווחי האבות, הוצלבו האירועים בכל סיפור עד כמה שניתן עם מקורות מידע נוספים שהובאו בפנינו: מסמכים רשמיים של המשטרה והרווחה, פרוטוקולים של דיוני בתי משפט, התכתבויות, הקלטות וחילופי מסרונים בין הצדדים לסכסוך (Knafel & Breitmayer, 1989).

ממצאים

תמה ראשונה: מנעד רגשות שתואר על רקע המפגשים עם שירותי הרווחה

מנעד הרגשות שביטאו האבות בתיאור חוויותיהם מול שירותי הרווחה מלמד על טווח של רגשות קשים הראוי לתשומת לב ולהבנה על רקע חברות הגברים לדיכוי רגשותיהם והנטייה להימנע מפנייה לעזרה בעת מצוקה:

לא כל מרכזי הקשר זהים, אך זה היה מרכז קשה ביותר מבחינת יחס הצוות לאבות. הייתי יוצא משם עם דמעות בעיניים, זו הייתה חוויה מחפירה, ממש משפילה. בפחדות בנינו הבת הייתה נאחזת בסורגים וצועקת "לא לאמא!", ורוב הפעמים העובדים היו פשוט קורעים אותה ממני בצעקות בכי, כשאני מביט בילדה חסר אונים [...] צווי ההרחקה הרבים שהוצאו נגדי במהלך השנים גרמו לי לפספס אירועים משמעותיים בחייה של בתי, כמו טקס העלייה לכיתה א ואין-ספור חגיגות ימי הולדת בגן. בימים כאלו אני זוכר שהייתי על סף שיגעון, וביני לבין עצמי מתייסר ושואל: "על מה?!!"

אוהד מתאר את רגעיו הקשים בסיטואציות שחזרו ונשנו בקשר עם עצמו ועם בתו. הוא מציין חוויות משפילות ורגשות של חוסר אונים מול המערכת, שייסרו אותו והביאו אותו לכדי דמעות. את מחירם של צווי ההרחקה שהוצאו נגדו, לטענתו ללא סיבה מוצדקת, הוא מודד בכל אותם אירועים בחיי בתו שרצה להיות נוכח בהם אך נמנע ממנו. אוהד כואב את החמצת האירועים בילדותה של בתו, שהם חד-פעמיים ואינם ניתנים לשחזור. במציאות כזו הוא חש כאדם נורמטיבי וחסר אונים, המצוי על סף שיגעון לנוכח מנגנון אבסורדי שהוא כלוא בו.

וכך מספר גם רז ומתאר חוויות דומות:

בבית המשפט המחוזי נקבעו לי מפגשים עם בתי במרכז הקשר פעמיים בשבוע, למספר שעות זעום, ואני זוכר שהרגשתי מושפל ומתקף. עקב טענת האם כי

היא מפתחת ממני אילצו אותי בסיום כל מפגש להמתין בחדר סגור עד שהאם "תתרחק לחלוטין". לאחר מספר חודשים הורשיתי לצאת עם בתי מחוץ למרכז הקשר למשך שעה בליווי של עובד סוציאלי. כל הליכה לשם הייתה כרוכה בתחושת עוול שכל זה לא צודק, אך לא יכולתי להרשות לעצמי להתפרק או לשבור את הכלים. למען הקשר עם הבת התכופתי ולימדתי את עצמי שעלי להסתפק בזמנים אלו, לא למחות ולקוות לטוב. במהלך השנים נדרשתי לעבור הדרכת הורים על אף שממש לא הודקתי לכך. אף שהאם היא זו שהעבירה את הילדה שלוש ערים וארבעה בתי ספר ואני הוא זה שעושה את המאמץ לשמר יציבות בחיי הילדה, אני חי בתחושה כי מבחינת המערכת, ריצוי האם קודם לטובת הילדה.

רו מתאר רגשות של עוול וחוסר צדק ואת תחושת ההשפלה בהימצאות במרכז קשר מסיבה הנעוצה בכיכול בחששות האם יותר מאשר בעובדות או בהערכה מקצועית של מסוכנותו. הוא מתאר את הפעולות שהקריב למען יציבותם של חיי הילדה הן באיפוק שגילה לנוכח מה שחוה כעוולות המערכת והן בהשלמה עם מעברי המגורים ושאר הקשיים שערמה האם. בתסכולו המתמשך הוא מעלה את המחשבה שליוותה אותו לא אחת כי המערכת מתנהלת כדי לרצות את האם, או לפחות לפי הרצון שלא להתעמת עמה. תחושה זו עלתה גם אצל משה, אב נוסף:

אני אב גרוש לחמישה ילדים. לפני שבע שנים החלטנו אשתי דאז ואני להתגרש ומאז תחושתי היא שבית הדין הרבני וכל הגורמים המטפלים פעלו לנתק אותי מהילדים, בלי הצדקה, למעט שזה הקו שרצתה בו גרושתי. אני - אזרח שומר חוק ללא רישום פלילי ומעולם לא הואשמת או אובחנתי כאלים או מסוכן [...] בשנות הניתוק מילדיי מעולם לא ויתרתי עליהם וחשוב לי שידעו את זה. הגשתי עשרות בקשות לבית הדין וגם ללשכה לסיוע משפטי, לפניות הציבור של משרד הרווחה, למבקר המדינה, לפקידת סעד מחוזית ולפקידת סעד ראשית. אף אחד לא סייע לי ואני נלחמתי לבד במערכה הזו וממשיך להילחם [...] היום אני במצב של נתק מוחלט מכל ילדיי. אני עומד בפני דיון נוסף ופקידת הסעד מציעה לי לחזור להיפגש אתם במרכז הקשר. קשה לי עם זה היות ואני חושב שאין כל הצדקה לכך לאור כל העבר. אני חייב להודות שאני מרגיש יותר מכול אוכל עוצות וחוסר אמון.

כמו רו, גם משה חש שנעשה לו עוול מצד המערכת, שפעלה, לדבריו, לניתוק מילדיו ללא הצדקה לצד הקשבה מלאה לרצונותיה ולטענותיה של האם ("זה הקו שרצתה בו גרושתי"). משה, המנותק מילדיו, מייחל ליום שבו הם ידעו את האמת - הוא נלחם עליהם ולא ויתר על רצונו לשמר עמם קשר רציף ומשמעותי. חשוב לו שילדיו ידעו כי

לא היה אדיש למאורעות ולא קיבל בהכנעה את המציאות הקשה, אף שלבסוף הפסיד ונותר ללא קשר עמם. משה חש "אובד עצות וחסר אמון" מול מערכת ציבורית שבעיניו אינה ראויה לאמון. את חוסר ההקשבה של המערכת מתאר גם אבנר:

שנים התמודדתי עם כל המועקה הזו לבד לגמרי. המון שנים לא שיתפתי אף אחד כי חשבתי שאף אחד לא יאמין לי. אמרתי לעצמי שאם אלך ללשכת הרווחה ואספר שאשתי מתעללת בי, יצחקו עליי. למי עוד אספר? לחברים במילואים? גם הם יצחקו עליי. אישה יכולה למצוא אוזן קשבת, הגבר לא. גברים לא מדווחים על אלימות נגדם כי הם חוששים שלא יבינו אותם [...] עדיין, גם היום אני לא מעז לקבל החלטה בשום נושא, אני חי בפחד מתמיד וכל מה שנשאר לי זה לאכול את הלב ולחיות בתחושה שאני אפס. אם המצב לא ישתפר, אחכה עוד כמה שנים ואתגרש כשהילדים כבר יגדלו ולא אצטרך לשלם מזונות. איבדתי את האמון בקשר זוגי. אם אתגרש, לא אתחתן שוב. אני רוצה את השקט הנפשי שלי, לחיות בלי להרגיש מרוקן וחסר אונים.

לצד אובדן האמון במערכת אבנר מתאר גם את איבוד האמון בעצמו ובחיי זוגיות, כאדם שהמשרב מערער את אמונו במספר זירות במקביל. בתיאור מצוקתו עולה ההיבט המגדרי – כגבר, כבעל וכאב – החווה את עצמו כבודד הנושא סוד מביך, כרבים מן הגברים המוכים נפשית או פיזית. מצוקה זו שאבנר חווה משקפת את מלכודי החינוך לגבריות הנוכחים בכמה זירות: זו האישית ("אני אפס" כי אני גבר מוכה), הבין-אישית ("אישה יכולה למצוא אוזן קשבת, גברים לא") והחברתית ("אם אלך לרווחה, יצחקו עליי").

תמה שנייה: תחושת האבות להטיה בקביעת זמני שהות מועדפים לא

בתיאורי המקרה מציגים עצמם האבות כהורים מיטיבים לילדיהם. על אף רקע של אבחונים לחוסר יציבות נפשית והתנהגות אלימה של האם, עולה קושי של עו"סים להכיר באפשרות של הורות מיטיבה של האבות. בשלושה מקרים מתארים האבות החלטות להפנותם למרכז קשר עקב חששות שהעלתה האם מפני מסוכנותם, אף שהחלטות אלו היו בעיניהם חסרות הצדקה וחסרות בסיס עובדתי. מבחינתם, הם היו ההורה שהתאמץ ויצא מגדרו למען טובת הילד ולמען שימור קשר רציף עמו לנוכח קשיים ומגבלות משמעותיים וממושכים. הנה דבריהם של שניים מן האבות:

אוהד: לאחר הלידה, זוגתי שהייתה סטודנטית מצטיינת, הייתה עסוקה בלימודים מפרכים ואני הייתי האחראי העיקרי על הטיפול בתינוקת. בהגיע הילדה לגיל שנה המצב והמתקפות החמירו והומלץ לי על-ידי המטפלים שלה לעזוב את הבית לטובת הילדה והאם, על אף ניסיונות סחיטה רגשיים קשים של

האם שלא אעזוב אותה. בתקופה זו הייתי אוסף את הילדה מהמטפלת כל יום, מבלה אתה עד הערב כדי לאפשר לאמה ללמוד, מחזיר אותה הביתה, מקלח, מרדים והולך חזרה להוריי. כאשר הכרתי בת זוג חדשה, היא [האָם] איימה עליי שהיא והילדה באות כמקשה אחת, ואם אני לא רוצה אותה, אז לא תהיה לי גם ילדה. בהתחלה חשבתי שהיא צוחקת, אבל מהר מאוד קיבלתי מעטפה עם פסק דין שניתן בדיון במעמד צד אחד, שהורה על העברת המשמורת אליה מכות חזקת הגיל הרך, בלי לקבוע הסדרי ראייה. מ', עו"ס לסדרי דין שמונתה לתיק, הבטיחה לי שיש מקום לזמני שהות של יומיים בשבוע וכל סוף שבוע שני, אך לאור כובד הטענות של האם ביקשה שנתחיל מפגשים במרכז קשר. בפועל, עקב טענות והאשמות בלתי פוסקות מצד האם, שאף אחת מהן לא הגיע לכדי כתב אישום, מצאתי את עצמי שלוש שנים נאלץ להגיע למרכז קשר. קשה לבלוע את הפרדוקסים האלה, אבל זו הייתה המציאות השחורה.

האב מתאר את האם על כישרונותיה ועל בעיותיה הנפשיות, ונדמה שהוא רואה אותה במורכבותה. תיאור פעולותיו כהורה ביום שגרתי עם בתו מצביע על אבהות מעורבת, ובחירתו לעזוב את הבית כצעד להרגעת התנהגותה הלא מווסתת של האם משקפת שיקול דעת אחראי. בהחלטת בית המשפט, שפסק לדבריו על-פי חזקת הגיל הרך, עולה הבעייתיות שבהגיון עבר זה. ההחלטה על הפנייתו למרכז קשר למרות התרשמותה הראשונית של פקידת הסעד לסדרי דין כי אין דופי באופיו ובאבהותו, נשמעת ככררת מחדל לנוכח טענות האם על סיכון הטעון בדיקה. נוסף על כך, המציאות הקשה מנשוא של הימשכות הפרק של מרכז הקשר לשלוש שנים מעלה תהיות לגבי יכולתה של המערכת לאבחן את הסיכונים המועלים ולפעול במצבים כאלו על-פי טובת הילד. הנה תיאורו של אב אחר במצב דומה:

רו: כשהילדה הייתה בת שנתיים החלטנו להיפרד [...] יום אחד היא עזבה עם הילדה לבית הוריה והודיעה לי על שלושה "חלונות שבועיים" בני שעתיים שבהם אוכל לראות את הילדה. הייתי בהלם והתקשיתי לקבל את המצב! ניסיתי להתנגד בדרכים שונות, כמו להחזיר לה את הילדה בזמנים מעבר לשעתיים שקבעה, אך קונפליקטים אלו הולידו התקפות אלימות מצדה, ופעם כשהזמנתי משטרה הם אילצו אותי למסור את הילדה בהעדר פסק דין. השופט הפנה אותנו ליחידת הסיוע ושם פרודתי התפרצה וגידפה גם את העו"ס. אז מונתה לנו פקידת סעד שהקשיבה לסיפור אבהותי באמפתיה והמליצה על זמני שהות שווים, בהסכמה. עם זאת, בדיון בבית המשפט עורכת הדין של האם הגישה תלונת שווא על אלימות שלי כלפי האם והשופט קבע במקום משמורת לאישה ומוזנות גבוהים מגובה משכורת. כשחזרתי הביתה זומנתי לחקירה משטרתית באשמת אלימות נגד האישה בזמן ההיריון, ומביתי הובלתי אוזק בירידי וברגליי לבית המעצר. שוחררתי בתנאים מגבילים עם צו הרחקה ל-60 יום, ובבית

משפט מחווי נקבעו לי מפגשים עם בתי במרכז הקשר פעמיים בשבוע למספר שעות זעום.

רו מתאר התדרדרות עקב השתלשלות עניינים שהניעה האם כשנקטה מהלך חד-צדדי של לקיחת הבת לבית הוריה והרחקתה מן האב ללא הסכמתו ובניגוד לרצונו. תיאור ההפרה של "חלונות הזמן" שהקצתה לו האם לראות את הבת מרמז שוב על מבט מורכב מעבר לתמונה של שחור-לבן. פסיקת מזונות מעבר לגובה הכנסתו של האב היא סוגיה בעייתית ידועה בישראל, וכך גם התעלמות העובדת הסוציאלית מגידופי האם, שלדברי האב לא עוררו בשירות עניין מטריד.

תמה שלישית: הקושי של אנשי מקצועי לעמת נשים עם התנהגות האלימה כלפי האב

סוגיה זו של מזעור או התעלמות של אנשי מקצוע מטענות של אבות על אלימות רגשית או פיזית מצד האם או מאירועי אלימות המתרחשים לנגד עיניהם ממש, חוזרת בארבעת תיאורי המקרה. התיאורים אינם נוגעים לעו"סים בשירותים שונים בלבד, אלא גם לאנשי מקצוע אחרים, כמו המטפלים ביחידה לבריאות הנפש, אחיות בשירות "טיפת חלב" או שופטים. מגוון אנשי המקצוע מחזק את הרושם כי מדובר בעמדה כלל-מערכתית:

אבנר: זה עשרים שנה שאני חווה טרור רגשי בבית שלי שהחל די מהר אחרי הנישואים. לא הייתה אלימות פיזית, אלא בעיקר מילולית ורגשית. לאשתי יש התקפי זעם מטורפים שכוללים צרחות וקללות ואני טאטאתי הכול מתחת לשתייה. חלק מזה היה מתוך בורות ואי-הבנה של מה שקורה לי. גדלתי על התפיסות הפמיניסטיות שנשים לא פוגעות, ולכן גם די האשמתי את עצמי בזה בהתחלה. היא הייתה נוהגת להעליב ולהשפיל אותי בפני משפחה וגם בפני אנשים אחרים ואני שחשתי מהסלמה, הייתי נכנס למגננה ומנסה לרצות אותה כדי לשמור על השקט מול הילדים. ההשפלות והאלימות המילולית כלפיי היו גם בפני הילדים, ובשלב מסוים היא ניסתה להסית את הילדים נגדי ולפגוע בסמכות שלי מולם [...] בעבר ניסינו טיפול זוגי והמטפלת הייתה כל הזמן לטובת האישה, היא די ניסתה להאשים אותי באלימות של האישה כלפיי, להגיד לי כמה היא מסכנה ואחרי כמה זמן הפסקנו ללכת. אמנם לאחרונה התחלנו עוד טיפול זוגי – דווקא בסיוע של מערכת הרווחה – ואפשר לומר שיש התקדמות מסוימת.

אבנר מעלה מציאות של חיים עם בת זוג שיש לה קושי מובהק בוויסות כעסים, כשהאלימות הרגשית (שתלטנות משפילה, צרחות) והמילולית (קללות) כלפיו מתרחשת

במרחבי הזוגי, המשפחתי והחברתי. כמו גברים רבים הנתקלים באלימות של אישה, גם אבנר "מטאטא אותה מתחת לשטיח" ומתקשה להבין מה הוא מרגיש ומה עובר עליו, בדומה לתיאוריהן של נשים מוכות בכניסתן למגננה בניסיון לרצות את התוקף ולהרגיע את המתח. לנוכח הקושי של המטפלת הראשונה לקבל את האפשרות של זוגיות שבה האישה אלימה, נשמע שאבנר הגיב בהפסקת הטיפול. דווקא הניסיון הנוסף לטיפול זוגי מוצלח יותר ברווחה מראה כי הקושי של עימות נשים עם אלימותן אינו חל על כלל העו"סים, ואנשי המקצוע אינם עשויים מקשה אחת בהקשר זה. משה מתאר התעללות רגשית מסוג אחר:

עקב הקונפליקט הגבוה הצעתי אני לראות את הילדים במרכז קשר בתקווה שהדבר ירגיע את הלהבות ויסייע לאמון בינינו, אלא שההפך קרה. מדיבור על תקופה של חודשיים במרכז הקשר התדרדרנו לשנתיים של מפגשים כשהילדים הלכו והתנתקו ממני. לא אחת קרה שהגעתי למרכז הקשר וגרושתי לא הביאה את הילדים, אך היא מעולם לא שילמה על המהלכים האלה שום מחיר. כשאקטים אלו חזרו על עצמם וראיתי בסבלם של הילדים ואת מחיר הניתוק בינינו, הגשתי בשל כך כנגד אשתי תלונה על הזנחה והתעללות בילדים, כי ראיתי שהם רוצים לראות אותי והיא מונעת זאת מהם, אך תלונה זו נסגרה מחוסר עניין לציבור.

משה נקט יוזמה כאב שראה את טובת ילדיו בדינמיקה המשפחתית המתוחה, זיהה את הפגיעה בהם וצעד צעד אחורה לשם הפחתת המתח. שוב מתוארת הפניה זמנית למרכז קשר שהפכה למציאות של שנתיים במחיר של פגיעה בקשר עם הילדים ושאר סיכונים התפתחותיים עקב העדר אב. הפרות הסדרי השהות מצד האם מתוארות כנסלחות בעיני המערכת, וכשהאב מגיב על כך בתלונה על התעללות רגשית – הגדרה התואמת מניעת קשר של הורה אחד עם ההורה האחר – התלונה נסגרת מחוסר עניין לציבור. חוסר העניין בתלונתו עולה בקנה אחד עם חוסר העניין שמעוררת אלימות של אם פוגענית כלפי האב הן בציבור והן בקרב אנשי מקצוע רבים. המקרה של רו ממחיש כיצד ההימנעות מלהתייחס לאלימות האישה שימרה אותה והותירה על כנה מציאות של חשיפת הילדה לאלימות:

לזוגתי תמיד היה מזג סוער והיא אף אובחנה כהפרעת אישיות גבולית. בשנים אתה ספגתי השפלות, גידופים וגם אלימות פיזית. עם הולדת הבת המצב החרף, היא סבלה מדיכאון אחרי לידה ונמנעה מלגעת בילדה, ואני זה שדאגתי לצרכיה תחת מתקפות האישה. בלילות בקושי קמה לטפל בתינוקת, וקרה שהייתה מתעוררת וצורחת עליה כי היא משבשת את חייה. שיתפתי במצב את אחיות "טיפת חלב", אך הן לא התערבו ולא אמרו לה דבר. ככל שהזמן חלף והתקפות הזעם ליד התינוקת הפכו שכוחות יותר, החלטנו ללכת ל"מרכז

לאלימות במשפחה" של ויצ"ו. אחרי מפגש אחד היא סירבה להמשיך בטיפול, והייתי הולך לבדי, והרגשתי שהמטפלת במקום להתייחס לאלימות שלה רק ניסתה למצוא סימנים לאלימות גם מצדי.

התעלמותן של אחיות "טיפת חלב" מן האלימות שעליה דיווח האב, כלומר מחשיפת הילדה לאלימות בין הוריה כמצב סיכון המחייב דיווח, חוזרת גם במרכז למניעת אלימות, שירות האמון על זיהוי התופעה ומניעתה, והיא מטרידה עוד יותר. גם אצל אוהד מדובר באם הסובלת מהפרעה נפשית ומסרבת להגיע לטיפול ובגבר כחשוד עיקרי באחריות לאלימות על אף הירתמותו לתהליך. הדברים הבאים מתייחסים להתעלמות מאלימות פיזית מסוכנת:

אוהד: סמוך לתחילת היחסים הסתבר לי שהיא מטופלת בבריאות הנפש כהפרעת אישיות גבולית שבאה לביטוי בהתפרצויות זעם שבהן הייתה מנפצת כלי אוכל ורהיטים ומכה אותי באגרופים ובעיטות. במשך הזמן טופלנו זוגית ביחידה לבריאות הנפש אחת לשבוע, כשהם מודעים לאלימות שלה כלפיי, ומקרים קשים שבהם הגעתי לשם עם פנס בעין או סימן מבעיטה שקיבלתי ממנה בגב. במהלך הטיפול הסבירו שמדובר בתקופה הורמונלית קשה של היריון שצריך לעבור אותה ושה יחלוף [...] בשירות רווחה אחרי הפרידה, לגבי תלונתי על אלימות האם, פקידת סעד אחת אמרה לי "אם היא מכניסה לך אגרופים לפניך זו לא אלימות, זו בסך הכול התנהגות בלתי מותאמת".

אנשי טיפול במרכז לבריאות הנפש ידעו על מקרי האלימות מצד האם, אך נתנו לדינמיקה מסגור סלחני, כמו פקידת הסעד שראתה באלימות המסכנת התנהגות לא מותאמת, הנשמעת כהדחקה על גבול הרשלנות. קשה לחשוב על פוגה אישה המצויה בקשר עם גבר אלים שאלימותו תוצדק באוזניה כעניין הורמונלי ברחלוף או כהתנהגות "לא מתאימה" ותו לא.

דיון

המקרים שמתארים האבות במאמר זה חושפים את חווייתם כלקוחות של שירותי הרווחה, הסובלים מהדרה ומאפליה מגדרית במקרים של סכסוכי גירושין קשים עם אם ילדיהם. העובדה כי חוויה זו מוכרת גם במדינות נוספות במערב מחזקת את הרושם כי מדובר בבעיה קיימת וידועה הראויה להתייחסות מקיפה. כמו כן, היא מספקת אתגר גדול למערכות הממסדיות העובדות עם אבות בישראל, ובייחוד מערכת רווחה כשירות הומני האמון על הקלת סבלם של אזרחים במצוקה.

התמה על רגשותיהם המרכזיים של האבות – חוסר אונים, בדידות, עוול, פחד, תסכול וכעס – מספקת תיאור "מבפנים" של חוסר האמון הכללי במערכת הממסדית

במגוון מצבים קשים. מן הדברים עולה שהאבות חשים כהורים משניים, ממודרים ממעמד ומזכויותיהם כהורים, ללא ראיות או אבחונים מקצועיים דיים, כחשודים מִיִּדְיִים במסוכנות פוטנציאלית וכקורבנות שקופים במצבים של אלימות האם כלפיהם או כלפי הילדים.

כשל מהותי זה של שירותי הרווחה להכיל באופן מוצלח את מצוקותיהם של אבות רבים בסכסוכי גירושין מעלה את השאלה החשובה כיצד כשל זה נותר בעינו? כיצד ייתכן הדבר על אף עשורים של מחקר ופרקטיקה המתריעים על הבעיה ועל הכיוונים הרצויים למיתונה, ובמקרה של אבות – על החשיבות של נוכחותם ומעורבותם להתפתחות נפשית בריאה של ילדיהם (Lamb & Lewis, 2010).

אנו סבורים כי טענתה של הולנדר (Hollander, 2001) על ההבניה החברתית סביב מגדר, נשים, גברים, פחד, פגיעות (vulnerability) ומסוכנות (dangerousness) מספקת הסבר תאורטי רלוונטי לכשל המדובר. על-פי הולנדר, החשיבה הרווחת על מגדר מקשרת נשיות עם פגיעות וגבריות עם מסוכנות באופן מהותי, כך שפחד ופגיעות מפני אלימות מיוחסים לנשים בלבד, ולא לגברים, ולהפך: מסוכנות והעדר פחד מיוחסים לגברים בלבד, ולא לנשים. לדבריה, תפיסות מהותיות אלו מושרשות ומקובלות כמציאות מובנת מאליה ומשתמרות דרך אין-ספור תבניות יום-יומיות של התנהגות ודיבור על מגדר. לדבריה, הנטייה לתפוס את הגוף הגברי כחזק לעומת הגוף הנשי כחלש ופגיע כה מוטמעת בחשיבתנו על מגדר, עד שהיא נדמית "טבעית" בשיח היום-יומי. הולנדר (שם, עמ' 84) מוסיפה ואומרת כי תפיסות אלו הן תוצר של הבניה חברתית הרבה יותר מאשר ייצוג אמתי של המציאות (כפי שבפועל סיכויי של גבר ליפול קורבן לכל סוג של אלימות, למעט אלימות מינית, גבוהים בהרבה מאלו של נשים). גם שטראוס (Straus, 2008) זיהה שהתפיסה הזאת נובעת מנטייתנו ליצור אסוציאציות אינטואיטיביות שאינן מבוססות אמפירית על מגדר, אלא על השיח המצוי על גברים במדיה ובמערכות הממסדיות, כמו בתי המשפט וסוכנויות הרווחה. טענה זו של הולנדר ושל שטראוס עולה בקנה אחד עם עמדותיהם השליליות והחשדניות של עובדי רווחה ושאר מוסדות ממסדיים המעורבים בסכסוכי משפחה קשים.

באותו אופן, על-פי המשוואה "נשיות = פגיעות = אי-מסוכנות" ניתן להסביר גם את הסלחנות הרווחת בקרב אנשי מקצוע כלפי התנהגות אלימה של אימהות כלפי אבות ואת העדר הבהלה לנוכח טענות כאלו מצד אבות. בהקשר של בהלה לנוכח מסוכנות גבר לעומת מסוכנות אישה ניתן לדמיין כיצד תסכול של אבות במצבים של החלטות קשות ומפלות של עובדים סוציאליים, המבוטא בכעס ולעתים אף בועם, מעורר בהלה בקרב אנשי המקצוע וכיצד בהלה זו, במודע או שלא במודע, מכתיבה את כיוון המלצותיהם או רק מאששת מבחינתם את המלצותיהם המוטות מלכתחילה. כתיבתה של אמאטו (Amato, 2018) על ההבניות החברתיות בהקשר של הורות נשית וגברית משמשות הסבר אפשרי להטיה שחשו האבות במאמר בקביעת זמני שהות. התפיסה הרווחת של אבות כהורים משניים עשויה להסביר גם את הקלות הנשמעת בהפנייתם למרכזי קשר למפגש שעתי שבועי עם ילדיהם על פני שנים, כאילו נוכחות

אבהית רציפה ומשמעותית של אב בחיי ילדיו היא בת־ויתור או לפחות בת־דחייה לתקופה בלתי מוגבלת ואין בה בהילות. אפליה מגדרית, הנדונה לרוב בהקשר ההפוך של אפליית נשים במגוון מנגנונים של סדרי חברה פטריארכליים, ידועה כתופעה ערמומית, המשמשת קרקע פורייה לאמונות ולעמדות שליליות כלפי המגדר המופלה ולפגיעה שיטתית בזכויותיהם הן מצד אנשים יחידים והם מצד מוסדות חברתיים (Amato, 2018).

השלכות ברמת המדיניות

תחושות ההדרה והאפליה מוכרות גם ממקרים של אבות המתמודדים עם מערכת המשפט והאכיפה, והיא ראויה לתשומת לב ולהתבוננות חדשה ופתוחה מצד הממסד. אף כי טבעי שמוסד ממשלתי וערכיו, כמו עובדיו, יושפעו מן הנורמות החברתיות ומרוח הזמן, על קובעי המדיניות ואנשי המקצוע, בשונה מן הציבור הרחב, חלה חובה להכיר את התופעות הנדונות על מורכבותן. חשוב כי מוסדות יגבשו עקרונות פעולה מבוססי ידע עדכני, כך שאנשי המקצוע הפועלים בסמכותם יענו באופן מיטבי, מקצועי ונטול פניות על צורכי האזרחים. הדבר נכון במיוחד בנוגע לתופעות הנוגעות לסכסוכים זוגיים עוינים, משום שיש להם ניואנסים מגוונים הסותרים לא פעם את החשיבה הרווחת ואת רחשי הלב האינטואיטיביים. כאמור, מדיניות מוסדית שאינה מודעות להטיותיה המפלגות מבחינה מגדרית נושאת עמה פוטנציאל פגיעה כבד באנשים פרטיים. במקרה הנדון במאמר – אבות בסכסוכי גירושין – מדובר בפגיעה בזכותם הבסיסית לקשר משמעותי ורציף עם ילדיהם, פגיעה בהתפתחות המיטבית של הילדים עקב הרחקות בלתי מבוססות מאבותיהם הטובים דיים או בנוק רב־היקפי וממושך הנגרם לאבות עקב תלונה המתבררת כתלונה שווא, אך איננה נענית בסנקציה מרתיעה כלפי המתלונן (מזא"ה, 2017).

באשר להקמת שירותים ולעיצוב תכניות מותאמות יותר לגברים בכלל ולאבות בפרט, על אף המשוכות העומדות בפני גברים עקב חינוכם המגדרי, ניתן ללמוד מניסיונם של שירותים דומים בעולם, שהכירו בבעיה כאתגר הדורש התייחסות והבינו כי הפתרון כרוך במבט רחב הכולל רכיבים תרבותיים, פוליטיים, מוסדיים, מקצועיים ותוכניים (Panter-Brick et al., 2014).

השלכות מעשיות

במתח שבין הקושי לפנות לעזרה לבין היחס הדו־ערכי והחשדני כלפיהם בשירותי הרווחה, אבות בסכסוכי גירושין פונים, מופנים ומצויים מול המערכת כשהם בחוסר נוחות מובנה. חשוב אפוא שאנשי מקצוע בעלי מעמד וכוח המתערבים בחייהם של גברים בסמכות החוק, יכירו בחוויה זו. יש מקום להרחבת ההוראה בסוגיות שהועלו בתכניות

הלימוד בבתי הספר לעבודה סוציאלית כדי להכיר לעומק את מצוקותיה של אוכלוסיית הגברים והאבות וכדי לגבש החלטות מושכלות בענייניהם. מהלכים מבורכים בכיוון זה כבר נעשים בשנים האחרונות במוסדות הכשרה שונים של עובדי רווחה (אפטר, 2014) בתכניות הממוקדות בגבריות ובאבהות ובתכניות לטיפול רגיש מגדר בגברים. לאור החשדנות הרווחת של עובדי רווחה המתערבים בסמכות החוק בסכסוכי גירושין קשים, יש חשיבות להיכרות העובדים עם מגמות מחקר עדכניות בתחומים של אלימות בין בני זוג ביחסים אינטימיים ולמגמות הנוגעות לחשיבות נוכחותו של האב להתפתחות רגשית בריאה של ילדיו (Lamb & Lewis, 2010). יש מקום להניח כי עמדתם של העו"סים שטיפלו באוהד, ברו ובאבנר, שדברמה בהתנהגותם אחראי לאלימות בת זוגם, הייתה אחרת לו הכירו בשכיחותה הגבוהה של אלימות אינטראקטיבית או בתופעה הקיימת של אלימות מצד נשים בלבד.

מגבלות המאמר

עקב גודלו וטבעו הלא הסתברותי של המדגם לא ניתן להסיק מסקנות ולהכליל מן המקרים שהובאו בו על היחס הכולל של שירותי הרווחה ועובדיהם כלפי אבות המצויים בתהליכי גירושין. כאמור, החוויה שתוארה במאמר זה מזמנת דיון רחב ומחקר שיטתי יותר בתופעה כדי לעמוד על טיבה ועל היקפה. מעבר למגבלות המדגם וההכללה, הסתמכות על דיווחים חד-צדדיים בסכסוך זוגי טעון מחלישה את אמינות הדיווחים, וברור כי לו ניתן היה לכלול במחקר זה גם את חוייתם של הנשים ושל עובדי השירותים שתוארו בכל מקרה, הדבר היה מחזק את אמינות העובדות שהוצגו בבסיס הממצאים.

מקורות

איזיקוביץ, צ', וינשטוק, ז' וביילי, ב' (2015). דו"ח מיפוי הידע, העמדות, הדילמות, ושיטות ההתערבות של עו"סים בתחום האלימות בין בניזוג בישראל. חיפה: אוניברסיטת חיפה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים והמרכז לחקר החברה. אפטר, י' (עורך). (2014). טיפול רגיש מגדר בגברים. רמת גן: בית הספר המרכזי להכשרת עובדים לשירותי הרווחה. בוקבזה, ג' (2017). הדרמה של הגבריות החדשה. בן שמן: מודן. ביילי, ב' (2019). אלימות הדדית בין ההורים כדפוס הרווח והחזק ביותר בניבוי העברה בין־דורית של אלימות זוגית. הכנס הדו־שנתי של האגודה הישראלית לקרימינולוגיה, נתניה. בר־אלי, מ', בר־מוחא, מ' ופרנקל, ד"א (2004). הבעייתיות של הרחקה מהבית במקרים של חשד לאלימות נגד בני־זוג במשפחה: פרספקטיבה של לקיחת־סיכונים. משטרה וחברה, 8, 37-53.

- דו"ח הוועדה הציבורית לנושא אחריות הורית בגירושין (ועדת שניט) (2011). ירושלים: משרד המשפטים. אוחזר מתוך https://fs.knesset.gov.il/20/Committees/20_cs_bg_389145.pdf
- דו"ח הוועדה לבחינת נושא מזונות הילדים בישראל (ועדת פישמן) (2012). ירושלים: משרד המשפטים. אוחזר מתוך <http://megashrim.org.il/DOCS/DochShifman.pdf>
- הקר, ד' (2016). מה נשתנה השנה? דיני משפחות – בין הכאוטי להרמוני. דין ודברים, ט(1), 13–39.
- הקר, ד' והלפרין-קדרי, ר' (2013). כללי ההכרעה בסכסוכי משמורת – על סכנותיה של אשליית הדמיון ההורי במציאות ממוגדרת. משפט וממשל, 15(1–2), 91–170. הרמל, י' ונחשון-גליק, צ' (2002). תופעת האלימות במשפחה: מאפיינים ומענים טיפוליים בישראל. רפואה ומשפט, כו, 106–116.
- החוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (הוראת שעה) (2014). אוחזר מתוך https://www.nevo.co.il/law_html/law01/501_151.htm
- ירון, ל' (2017, 19 ביולי). העליון קבע: במשמורת משותפת, גברים ונשים יתחלקו באופן שווה במזונות. הארץ. אוחזר מתוך <https://www.haaretz.co.il/news/law/1.4275422>
- מזא"ה, י' (2017). תלונת שווא, הפגיעה בנילון והזכות לסעד. בתוך א' הראל (עורך), משפט צדק? ההליך הפלילי בישראל – כשלים ואתגרים (עמ' 135–182). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- משטרת ישראל (2019). השנתון הסטטיסטי למשטרת ישראל לשנת 2019. אוחזר מתוך https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/police_statistical_abstract_2019
- פלד, ע' וקרמר-נבו, מ' (2012). עבודה סוציאלית פמיניסטית. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 479–505). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פרידמן, מ' (1991). גולה בארץ המובטחת. תל אביב: ברירות.
- צבע, י' (עורך). (2015). סקירת השירותים החברתיים. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- ריל, ט' (1999). אני לא רוצה לדבר על זה: על המורשת הסמויה של דכאון גברי – ואיך אפשר להשתחרר ממנה. תל אביב: עם עובד.
- רנן-ברזילי, א' ויוסרי, ש' (2016). אלימות כלכלית במשפחה – בין דומיננטיות גברית לגבריות נכפית? עיוני משפט, לט, 613–660.
- שיפמן, פ' (1995). דיני המשפחה בישראל. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי.

- Amato, V. (2018). The social construction of a possible male gender bias is negatively impacting fathers in child welfare services: Hammering a square peg into a round hole. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 28(4), 466-474.
- Anderson, S. R., Anderson, S. A., Palmer, K. L., Mutchler, M. S., & Baker, L. K. (2010). Defining high conflict. *The American Journal of Family Therapy*, 39(1), 11-27.
- Bates, E. A., Graham-Kevan, N., & Archer, J. (2014). Testing predictions from the male control theory of men's partner violence. *Aggressive Behavior*, 40(1), 42-55.
- Baum, N. (2015). The unheard gender: The neglect of men as social work clients. *British Journal of Social Work*, 46(5), 1463-1471.
- Baum, N. (2017). Gender-sensitive intervention to improve work with fathers in child welfare services. *Child & Family Social Work*, 22(1), 419-427.
- Bogoch, B., & Halperin-Kaddari, R. (2006). Divorce Israeli style: Professional perceptions of gender and power in mediated and lawyer-negotiated divorces. *Law & Policy*, 28(2), 137-163.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brewsaugh, K., Masyn, K. E., & Salloum, A. (2018). Child welfare workers' sexism and beliefs about father involvement. *Children and Youth Services Review*, 89, 132-144.
- Brewsaugh, K., & Strozier, A. (2016). Fathers in child welfare: What do social work textbooks teach our students? *Children and Youth Services Review*, 60, 34-41.
- Clapton, G. (2009). How and why social work fails fathers: Redressing an imbalance, social work's role and responsibility. *Practice: Social Work in Action*, 21(1), 17-34.
- Davidson-Arad, B., Peled, E., & Leichtentritt, R. (2008). Representations of fathers and mothers in court petitions for dependent minor status for children at risk. *Children and Youth Services Review*, 30, 893-902.
- Elliott, K. (2016). Caring masculinities: Theorizing an emerging concept. *Men and Masculinities*, 19(3), 240-259.
- Fathers-4-Justice. Retrieved from <https://www.fathers-4-justice.org/>
- Fathers for Kids. Retrieved from <https://fathers4kids.com/>

- Hancock, D. R., & Algozzine, B. (2016). *Doing case study research: A practical guide for beginning researchers*. New York, NY: Teachers College Press.
- Hollander, J. A. (2001). Vulnerability and dangerousness: The construction of gender through conversation about violence. *Gender & Society, 15*(1), 83-109.
- Kimmel, S. M., & Messner, M. A. (Eds.). (1998). *Men's lives* (4th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Knafelz, K. A., & Breitmayer, B. J. (1989). Triangulation in qualitative research: Issues of perceptual clarity and purpose. In J. M. Morse (Ed.), *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue* (pp. 226-239). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Krefting, L. (1991). Rigor in qualitative research: The assessment of trustworthiness. *American Journal of Occupational Therapy, 45*(3), 214-222.
- Lamb, M. E., & Lewis, C. (2010). The development and significance of father-child relationships in two parent families. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 94-153). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Langhinrichsen-Rohling, J., Selwyn, C., & Rohling, M. (2012). Rates of bidirectional versus unidirectional intimate partner violence across samples, sexual orientations, and race/ethnicities: A comprehensive review. *Partner Abuse, 3*(2), 199-232.
- Panter-Brick, C., Burgess, A., Eggerman, M., McAllister, F., Pruett, K., & Leckman, J. F. (2014). Practitioner review: 'Engaging fathers – Recommendations for a game change in parenting interventions based on a systematic review of the global evidence'. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines, 55*(11), 1187-1121.
- Pappa Barn. Retrieved from <http://www.pappabarn.se/sv-SE>
- Rabinowitz, F. E. (2006). Crossing the no cry zone: Psychotherapy with men. *Courses for Mental Health Professionals*. Continuing Education Courses Network. Retrieved from <http://www.continuingeducationcourses.net/active/courses/course040.php>
- Shafer, K., & Bellamy, J. L. (2016). Focusing on men and fathers: A challenge for social work research and practice. *Social Work Research, 40*(4), 199-202.
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Straus, M. A. (2008). Dominance and symmetry in PV by male and female university students in 32 nations. *Children and Youth Services Review, 30*(3), 252-275.

- Straus, M. A. (2015). Dyadic concordance and discordance in family violence: A powerful and practical approach to research and practice. *Aggression and Violent Behavior, 24*, 83-94. <http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2015.04.011>
- Sullivan, M. J. (2008). Coparenting and the parenting coordination process. *Journal of Child Custody, 5*(1-2), 4-24.
- Vogel, D. L., Heimerdinger-Edwards, S. R., Hammer, J. H., & Hubbard, A. (2011). "Boys don't cry": Examination of the links between endorsement of masculine norms, self-stigma, and help-seeking attitudes for men from diverse backgrounds. *Journal of Counseling Psychology, 58*(3), 368-382.
- Vogel, D. L., Wester, S. R., Hammer, J. H., & Downing-Matibag, T. M. (2014). Referring men to seek help: The influence of gender role conflict and stigma. *Psychology of Men & Masculinity, 15*(1), 60-68.
- Whitehead, S. M., & Barrett, F. (Eds.). (2001). *The masculinities reader*. Malden, MA: Blackwell.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research: Design and methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

